
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

„ÉLETPSZICHOLOGIA” (I.) Egy még nem létező tudományról

HÓDI SÁNDOR

MIVEL FOGLALKOZIK A LÉLEKTAN?

Ha egy laikus embert megkérdezzük, hogy mivel foglalkozik a lélektan, mi ennek a tudománynak a feladata és tárgya, kérdésünkre minden bizonnyal olyan értelmű választ fogunk kapni, amelyből az derül ki, hogy a pszichológia, mindamelllett, hogy az ember *lelki életét* vizsgálja, személyes életünkkel is közvetlenül és sokoldalúan foglalkozó tudomány. Hogy tehát nemcsak érzés- és gondolatvilágunk vizsgálata tartozik tárgykörébe, de magatartásunk, kapcsolataink, célkitűzéseink, életvitelünk, személyiségünk zavarainak és értékeinek megítélésében épp oly illetékes. Sőt, várhatóan életvitelünk és személyiségünk ezen szubjektív természetű gondolatai kerülnek majd elsősorban szóba, mint amelyek megoldásához a lélektan nagy segítséget nyújthat számunkra. Többek között például azzal, hogy feltárja viselkedésünk rejtett indítékait, tudatosítja bennünk karaktervonásainkat, felméri képességeinket és adottságainkat, magyarázatot ad magatartásunk és életvitelünk sajátosságaira, s egyáltalán, amennyiben „kész recepttel” szolgál bármely szubjektív-individuális problémánkra vonatkozóan.

Az úgynevezett művelt vagy olvasottabb emberek véleménye sem tér el sokban ettől. Legfeljebb annyira, hogy ezek lélek helyett pszichikumról beszélnek, és az önmegélés bizonytalan köznapi kifejezéseit divatos műszavakkal cserélik fel. Ám de attól, hogy „gátlásokat”, „konfliktusokat”, „tudattalant”, „komplexusokat” stb. emlegetnek, a pszichológia változatlanul, vagy még inkább, az ember *személyi életére irányuló*, az életvitel közvetlenül megélt mindennapi emberi problémáira reflektáló tudomány látszatát kelti.

Vagyis a pszichológia, a kívülálló számára, a tudományos emberismeret sajátos formáját jelenti. Olyan emberismeretet, ami, a köznapi fel fogásnak megfelelően, egyfelől — elméleti szinten — feltételezi az em-

beri élet alapvető összefüggéseinek, objektív meghatározottságainak és szubjektív vonatkozásainak ismeretét, másfelől — a praxis szintjén — ezek az ismeretek lehetővé teszik a pszichológusok számára az emberek egyszerű és könnyű kiismerését, személyi problémáik hátterének helyes értelmezését.

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a pszichológiáról azok közül is sokan így vélekednek, akik erre a pályára készülnek. Hogy e hivatásválasztásban gyakran éppen ez a szempont, ez a pszichológiának tulajdonított imponáló feladatkör játssza a döntő szerepet. Mint ahogy általában véve a lélektan iránt tapasztalható széles körű érdeklődéssel kapcsolatban is elmondható ez. A pszichológiát nem tényleges tárgyköre, hanem a vele kapcsolatos szubjektív képzetek, a bele vetített vágyak, indokolatlan elvárások teszik oly vonzóvá és népszerűvé.

Mert végül, ha a szakma eminens képviselőihez fordulunk a pszichológia pontos tárgymeghatározása végett, meglepetésünk és csalódottságunk többszörös lesz. Minél körültekintőbb és alaposabb lesz idevágó ismeretszerzésünk, annál nyilvánvalóbbá válik ugyanis számunkra, hogy

— az, amit az emberek oly magától értetődően utálnak a pszichológia tárgykörébe, a valóságnak egyáltalán nem felel meg. Azon egyszerű oknál fogva, hogy a pszichológia a legkevésbé törődik személyi gondjainkkal és lelki életünkkel.

— Ennek ellenére sokszínű és sokoldalú tudományt ismerhetünk meg benne, amely a maga módján kapcsolatban áll az imént jelzett kérdéskörrel. De hogy miként viszonyul ehhez, s egyáltalán mi a tárgyköre, azt mégoly elmélyült szakmai tájékozottság árán sem lehet egyértelműen és pontosan megválaszolni. Már csak azért sem, mert e kérdést illetően, az elmúlt száz év során, maguk a szakmabeliek sem jutottak még közös nevezőre.

— Utánajárva sokféle elképzelést, hozzáállást, szerepkört, törekvést ismerhetünk meg — a pszichológia megannyi önmeghatározásaként. Ezek együttesen kizárják a tárgykör egységes értelmezésének lehetőségét. Mindazonáltal egy fontos felismerést lehetővé tesznek számunkra mégis: *Az a tudomány, amit a laikus emberek pszichológián értenek, tulajdonképpen nem létezik.*

Ennek körülménynek persze az akadémikus észjárás aligha tulajdonít különösebb jelentőséget. S valóban, ha abból indulunk ki — a mi sajátja ennek az észjárásnak —, hogy megfelelő képzettség nélkül nehéz ma bárki részéről is megbízható és pontos ismereteket elvárni bármely tudományágra vonatkozóan, a pszichológiával kapcsolatos téves képzeteket és naív elvárásokat, mint a laikusok részéről tapasztalható nyilvánvaló *hosszá nem értést*, bizonyos értelemben természetes körülménynek kell tartanunk. Illetve, amennyiben ezt más szempontok miatt mégsem tarthatjuk annak, a helyzetben valamelyest úgy változtathatunk, ha a

tudományos ismeretterjesztésre az eddigieknél is nagyobb gondot fordítunk.

Vitathatatlanak tűnő érvek, csaknem magától értetődőek. Minthogy azonban sokszor éppen a „magától értetődő” dolgok rejtenek fontos igazságokat szemünk előtt, nagy hiba volna, ha ezzel — a pszichológiai ismeretterjesztő munkákba vetett reménnyel — a kérdést egyszerismind elintézettnek is tekintenénk. A professzori bennfentesség kényelmes álláspontja helyett tulajdonítsunk ez egyszer nagyobb jelentőséget a pszichológiával kapcsolatos laikus elképzeléseknek. Induljunk ki a partikuláris tudat kötöttségeiből, az önnön sorsáért aggódó ember problémaérzékeléséből és ismeretigényéből. Más szóval, váltsunk szempontot, és e kérdés körüljárásában, az ilyenkor szokásos tudománytörténeti és ismeretelméleti kitekintésben, mely kitekintés egyébként mindig a legitim tudomány következetesen képviselt igazáról hivatott meggyőzni a kételkedőket, lássuk, milyen új értelmezési támpontokat kínál számunkra a „hozzá nem értés”.

Ebből az új szemszögből nézve az olyannyira egyértelműnek látszó helyzet — ti. már ami a laikusok hozzá nem értését illeti — már első megközelítésre is néhány olyan kérdést vet fel, amelyek az egyetemeken művelt, hivatalos pszichológiát alapjaiban érintik.

Mindenekelőtt: vajon valós szükségletek, jogos elvárások fogalmazódnak-e meg a lélektannal kapcsolatos laikus elképzelésekben? Tartalmaznak-e ezek ésszerű, vizsgálatra jogosult szempontokat? S ha igen, ez a — nevezzük így — gyakorlati emberismereti és életbölcseleti igény, mint sajátos kérdéskör, tárgya lehetne-e valamely tudományágnak, mondjuk a pszichológiának?

Vagy ha a pszichológia mint pozitív tudomány számára az efféle kérdések visszavonhatatlanul elvesztették értelmüket, ha nem várható, hogy meglévő változataiból egy teljes és szisztematikus emberfelfogás jöjjön létre, elképzelhető-e olyan tudomány, amely reflektálhat az ember életkonceptióit közvetlenül érintő kérdésekre?

S végül, bár kezdhettük volna a sort ezzel is, miben határozhatnánk meg ennek a „laikus emberek” által hiányolt, illetve pszichológiának vélt, tudománynak a lényegét? Ha egy ilyen tudományág létezne, annak módszerei és tárgyköre, a pszichológia eddigi sokféle szerepvállalásától miben különbözne?

Szaporíthatnánk a kérdéseket, de talán felesleges, mert már ezek alapján is nyilvánvaló, hogy a pszichológia tárgyköri bizonytalanságával kapcsolatban sajátos struccpolitikát jelent a laikus elvárások tudomásul nem vétele, hiszen a bennük feszülő tartalmi elemeket a „be nem avatottságra”, a tárgykör nem ismerésére hivatkozva nem lehet hatástalánítani. Annál kevésbé lehet, mivel a pszichológiai képzettség — szemben sok más hivatással — önmagában véve nem szavatol semmiféle bennfentességet sem ebben a tudományban. S nem is szavatolhat, hiszen az,

amit mi az egyszerűség kedvéért pszichológiának nevezünk, valójában a legkülönbözőbb — célkitűzéseiket, kategóriáikat és módszereiket tekintve — egymással össze nem békíthető irányzatok, ágazatok és iskolák minden belső logikai rendszert nélkülöző szövevénye. És attól függően, hogy honnan és mit csíppentünk ki az eszméknek és gondolatoknak ebből a tarka kaleidoszkópiájából, miben és mennyire szerzünk jártasságot, aszerint tulajdoníthatunk a lélektannak ilyen vagy amolyan tárgykört, célkitűzést, módszereket. Ebből fakadóan nincs az a pszichológiai iskola vagy ágazat, amely — részlegessége és egyoldalúsága folytán — jogot formálhatna arra, hogy eldöntse: mi tartozik a pszichológia tárgykörébe és mi nem, mi tarthat oda és mi nem.

Aligha lehet kérdéses ezek után, hogy mi teszi indokolttá a pszichológia múltjának és jelen helyzetének; tárgyköre(i)nek és szerepvállalásainak ismételt átgondolását, különös tekintettel arra a körülményre, hogy mint erre névlegesen kompetens tudomány, hajlíthatósága és sokoldalúsága ellenére sem foglalkozik érdemben a mindennapi élet lélektani vonatkozásával, „kisemberi” problémáival.

A „LÉLEKRŐL SZÓLÓ TUDOMÁNY”

Túlzás volna persze szó szerint venni, hogy a különböző pszichológiai irányzatok, iskolák, ágazatok sokféleségében az égvilágon nincs semmi közös. Hiszen sokféleségük ellenére is valamitől mégiscsak egyazon fogalomkörbe lehet sorolni őket, valamitől tehát pszichológiai jelleget kell, hogy nyerjenek.

Nos ez az általános ismérv, ez a közös sajátosság a *pszichikum* megismerésére, értelmezésére, befolyásolására való irányultság. Valamely elmélet, koncepció, kutatás attól válik tehát pszichológiává, hogy az emberi pszichikummal kapcsolatos, annak ilyen vagy olyan vonatkozásait tárgyalja. S ha a pszichológia széttagoztságára *ebből* a szempontból tekintünk, úgy a különböző irányzatok, iskolák, felfogások megjelenését és térhódítását illetően a pszichológia egészére vonatkozóan bizonyos *történetiség* is megfigyelhető. Némi önkényességgel és szerénytelenséggel azt is mondhatnánk, hogy az emberi lét egyik *legfontosabb kérdésének*, a lélek mibenlétének igen differenciált megismerési, kutatási folyamatával állunk szemben. Még ha a „lélekről szóló tudás” alatt koronként mást és mást is értettek, ha maga a lélekfogalom az emberi pszichikum eltérő értelmezéseként többféle metamorfózison ment is keresztül.

Eme jellegeből fakadóan a pszichológia akkor sem tekinthető másnak, mint a „lélek tudományának”, ha fejlődésének sajátos körülményei folytán időközben teljesen „lélek nélkülivé” is vált. Ha napjainkra, a modern lélektan számára, ez a fogalom egyáltalán nem is létezik már! A különbség csupán annyi, hogy a modern lélektan önigazolása és társa-

dalmi relevanciája ily módon nem valaminek az állításából, hanem valaminek a tagadásából áll. Attól válik méltányolt és elismert tudománnyá, hogy frazeológiájával felitatta, eltüntette a lélek fogalmát. Hogy aztán gyakorlati szinten se vegyen a fogalom jelölte emberi viszonylatokról tudomást.

Am a kívülállók számára éppen ebből fakadnak a pszichológia tárgykörével kapcsolatos problémák. Az emberek azért ítélik meg tévesen a pszichológia feladatkörét és tárgyát, mert gondolni sem mernek arra, hogy ez a tudomány tagadja bennünk szubjektíve legfontosabbnak vélt sajátosságunkat, elképzelni sem tudják, hogy a lélektan, a lélek szóval jelölt életmegnyilvánulásainkról ne vegyen tudomást.

Márpedig a pszichológia tudománnyá válását éppen attól az időtől keltezi, amikor végképp megtisztította tárgykörét az empirikusan nem vizsgálható, nem igazolható jelenségektől. Elsőként így a *megélt* társadalmi valóság veszítette el hitelét, amennyiben maga az életérzés, mint a változó életviszonyokhoz való sokszínű és ellentmondásoktól sem mentes alanyi viszonyulás, az empirikus módszerek számára megragadhatatlanná vált.

Más kérdés, hogy végül is az individuális lét szubjektív vonatkozásainak meghatározó együttesét, akár a lélek fogalmával illetjük ezt, akár másként nevezzük, nem sikerült a pszichológia tárgyköréből kisöprüzni, mert a modern lélektan új kategóriáiban is a szekularizált és eufemisztikusan átkeresztelt lélekfogalom alakváltozásaira lehet ismerni¹. Ennélfogva indokolatlan a szcientizmus megjelenésével és térhódításával a pszichológia történetébe valamiféle cezúrát vonni. Indokolatlan a lélektan „születését” a kísérleti lélektan megjelenéséhez kötni. Lélektani kutatásokról attól az időszaktól kezdve lehet beszélni, amidőn már megtudták különböztetni az ember lelki életének történéseit más életjelenségektől, és azt speciális elemzés tárgyává tették. Ez viszont, különböző vallási tanítások és filozófiai általánosítások formájában, legalább kétezer évvel korábbra datálódik a pszichológia sokat ünnepeelt önálló tudománnyá szerveződésénél.

A TÁRGYKÖR TOVÁBBI BIZONYTALANSÁGAI

Mindebből fakadóan a modern lélektan tárgymeghatározása igen elmentmondásos. Egyfelől ugyanis, ahhoz, hogy egyáltalán lélektan maradjon, konstatálnia kell önmagáról, hogy *lelki jelenségekkel* foglalkozik. Vállalnia kell, hogy leírja és értelmezi ezeket a jelenségeket, hogy megállapítja bekövetkezésük feltételeit és hatásukat más jelenségekre, hogy feltárja belső természetüket és lefolyásuk törvényszerűségeit. Mint ahogy

¹ Vö. Erős Ferenc, Gondolatok a pszichológiai tudás elidegenültségéről. *Magyar Tudomány*, 1979, 8—9. szám

magyarázattal kell szolgálnia arra vonatkozóan is, hogy meghatározott lelkifolyamatok és lelkiállapotok miért különbözőek egyes embereknél, s hogy ezen különbözőségek alapján milyenek egyes emberek lelki sajátosságai². Másfelől viszont, ahhoz, hogy tudományként szóba jöhessen, hátat kell fordítania ezeknek a kérdéseknek. Illetve annyiban és akként foglalkozhat velük, amennyiben az ember lelkivilága „tárggyá” tehető, amennyiben tehát az empirikus kutatások számára hozzáférhető — mérhető, operacionalizálható — paraméterekre szedhető.

Ezt a kettősséget a lélektan úgy próbálja áthidalni, hogy vállalja ugyan a lelki jelenségek vizsgálatát, de nem kutatja azok anyagi hordozóját (az emberi organizmust, idegrendszert); nem veszi figyelembe azokat az anyagi és szellemi struktúrákat, amelyeknek megnyilvánulásai ezek a jelenségek (meghatározott társadalmi viszonyok, konkrét személyiségek); s nem elemzi ezeknek a jelenségeknek a konkrét tartalmát sem, nem vizsgálja alanyi jelentőségükben őket (mint meghatározott élethelyzet, élettörténet szerves tartozékait). Ily módon viszont már közelről sem állítható, hogy a lélektan magukkal a lelki jelenségekkel foglalkozik. Hiszen eközben nem az ember lelki életét vizsgálja, hanem fiktív — mindenkire és senkire sem vonatkozó — jelenségek gondolati modellezésével bajlódik, élettelenül silányított absztrakciókkal van elfoglalva.

Nem mintha a modern lélektan nem volna tisztában azzal, hogy a lelki jelenségek az organizmus (idegrendszer) megnyilvánulásai, hogy konkrét személyek produktumai, amelyeknek mindenkor meghatározott társadalmi relevanciájuk is van. Mindez nem titok számára. De azáltal, hogy a különálló léttel nem rendelkező jelenségeket az empirikus vizsgálat érdekében az összefüggések életviszonyokra utaló együtteséből kiragadja, visszavonhatatlanul elvesz ontológiai értelmük, mellékessé válik éppen az, amit az ember a valóság valamely sajátos viszonylataként megél. Hiába Rubinstein intelme, hogy a lélektannak nem elvont és általános fogalmakból kell kiindulnia, mint amilyen az „érzékelés”, „akarat”, „figyelem”, „emlékezés”, amelyek az emberi pszichikumot szükségképpen csak egyoldalúan, csak abban a formájában és minőségében rögzítik, amelyben az számunkra valamely viszonylatban megjelenik, hogy lelki jelenségeinket mindig konkrét vonatkozásaikban, más jelenségekkel való összefüggéseikben és közvetítettségeikben kell megragadni, mindez írott malaszt marad. Hiszen következetesen ő maga sem tudott a pszichikum elvont és általános fogalmától megszabadulni, még ha mindenki másnál jobban tudta is, hogy minden lelki jelenség a szubjektum által megélt társadalmi viszonyok sajátos reflexiója. S hogy ennél fogva nincs az az érzelmi, akarat, gondolati aktus, amelynek szubjektív vonatkozásai elhanyagolhatóak volnának³.

² Kardos Lajos, *Általános pszichológia*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965, 5—6. old.

³ Rubinstein, Sz., L., *Lét és tudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967.

De hát hol van a pszichológia ezektől az alapjában véve helyes meg-látásoktól és inspirációktól? Hiszen az a tudományideál, amely elméleté-ben és gyakorlatában egyaránt meghatározza a modern lélektant, ezzel épp ellentétes irányban hat. A *minden* ember lelki életére érvényes tör-vényszerűségek kutatása, amire ambicionálja magát a lélektan, a *konk-rét* érzelmi, akarati, gondolati megnyilvánulások megértésének legfőbb akadályja. A *mindenkire* kiterjeszhető általánosságok ugyanis az ember mindenkor *specifikus* valóságbeli viszonyait mossák el. Amit másként úgy is megfogalmazhatnánk, hogy a pszichológia *tartalmukat* és *funk-ciójukat* vesztett jelenségek semmitmondó absztrakcióiként kezeli lelki megnyilvánulásainkat. Maguk a kutatók persze, egy más helyütt (ter-mészettudományos kutatásokban) eredményes tudományos logikát vakon követve, ennek épp az ellenkezőjéről vannak meggyőződve. Miután az egyes (bár a maguk különvalóságában nem létező) lelki jelenségeket „érzelem”, „akarat”, „gondolat” stb. formájában leválasztják az érző, akaró és gondolkodó emberekről, s miután nagyvonalúan eltekintenek azoktól a társadalmi hívásoktól, élethelyzetektől, melyek feltételeként ezek a reflexiók létrejöttek, úgy vélik, hogy az ily módon nyert, immár kvantifikálható, operacionalizálható formai elemekben az emberi psi-chikum titkainak hordozóira lelnek. Könyvtárakat írnak a pszichológu-sok így össze abban a szent meggyőződésben, hogy az emberi pszichi-kum titkaihoz férnek mind közelebb, holott valójában egy fiktív ember fenomenológiájának kimunkálásán serénykednek.

AZ OKOK KERESÉSE: EGY KIS SZELLEMTÖRTÉNET

Közelebről véve, mégis mivel volna magyarázható a pszichológiának ez a jellegzetessége, hogy ti. az emberi élethelyzetek és az ezeknek meg-felelő lelkiállapotok vizsgálatát oly makacs elszántsággal hárítja el ma-gától? Mivel magyarázható az a konok eltökéltség, ami a pszichológia természettudományokat megszegyenítő egzaktságigényére jellemző? Mert hiszen — egy kicsit már a választ is előlegezve számunkra — Erős Fe-renc találon fogalmaz, amikor így ír: „a pszichológián kívül aligha van még egy olyan humán tudomány, amelyre mind a mai napig olyannyira rányomná bélyegét a pozitívizmus tudomány-ideálja, elmélete és meto-dológiája, az a meggyőződés, hogy az ember — komplex meghatározott-ságaiból kiszakítva — tárggyá tehető, és mint tárgynak minden meg-nyilvánulása magyarázható, mérhető és operacionalizálható egy empi-rikus-analitikus modell segítségével”⁴.

Az okokat keresve gondolhatnánk arra is, hogy a sors iróniája ez. Hogy egy mély sérelem készíti e szakma képviselőit arra, hogy minden-

⁴ Erős Ferenc, *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus*, Kandidátusi disszertáció, Bu-dapest, 1980., 6. old.

áron bizonyóságot tegyenek a pszichológia pozitív tudományossága mellett. Az a mély sérelem, amit maga Auguste Comte, a pozitívizmus atyja okozott azzal, hogy annak idején, a tudományok új rendszertani felosztásával előálló *hatkötetes* művében, a pszichológiának nem tulajdonított semminemű tudományos értéket.

Mindenesetre Comte szelleme a pszichológián felettébb mély és tartós nyomot hagyott. A tudományos gondolkodásra vonatkozó pozitívista nézeteit aligha lehetett volna követni vakbuzgóbban. Attól a gondolatától például, hogy a tudománynak a közvetlenül adott jelenségekre, a megfigyelhető tényekre és ezek állandó korrelációira kell támaszkodnia, a pszichológia ma sem tágít egy tapodtat sem. De ugyanilyen mélységesen ragaszkodik Comte azon vélekedéséhez is, hogy életjelenségeink lényege és oka a tudomány által megragadhatatlan: következésképp az emberi élet „irracionális” kérdéseivel nem is foglalkozik. És miután Comte az introspekciós elemzést is meddő időtöltésnek találta, nem tartotta azt tudományosnak, a pszichológia maradéktalanul hátat fordított mindenemű meditációnak.

A pszichológia türelmetlen igyekvése tehát, hogy mindenáron rácaffoljon Comte igaztalan eljárására, hogy csak azért is bizonyóságot tegyen tudományosságáról, olyan kelepccét jelentett számára, amely szükségképp megfosztotta adekvát tárgyától: az empirizmus sovány vigaszt jelentő „tényei” miatt az emberi élet nyitott és fájó kérdéseit hagyta gazdátlanul.

Kínálkozik persze más magyarázat is. Elképzelhető például az is, hogy a filozófiával való, mindig büszkén emlegetett, „szakítás” bizonyult elhamarkodottnak. A pszichológiának ugyanis, tárgyköréből fakadóan, a legszorosabb kapcsolatban kell állnia a filozófiával. Nyílt és szoros kapcsolatot feltételez már maga a tárgykör — az emberi pszichikum — bonyolultsága is. A világmindenség általunk ismert legbonyolultabb kérdéseit ugyanis a pszichológia aligha sajátíthatja ki magának. A *lét és tudat, test és lélek, élet és halál, társadalom és egyén* épp úgy örökzöld témái a filozófiának, mint ahogy ismételten megválaszolásra váró kérdései a pszichológiának.

A szoros kapcsolat mellett szólnának más megfontolások is. Minthogy a pszichikum kérdésköre a természet- és társadalomtudományok metszéspontján áll, a vele kapcsolatos eszmékben, felfogásokban elkerülhetetlen a különböző ideológiák összecsapása. Ilyen vonatkozásban az „önálló tudománnyá válás” eszmei talajvesztést jelentett a lélektan számára. Vagy ami ennél is rosszabb: az empirikus tudomány ideológiai „semlegességének” fikciójától megittasulva, nem tisztázott (társadalomfilozófiai) előfeltevéseiben maradéktalanul kiszolgáltatottá vált a legkülönbözőbb ideológiáknak. Mert hogyan is tudott volna a pszichológia megmaradni ideológiailag „semleges” tudománynak, amikor tárgyköre, az emberi pszichikum és a vele kapcsolatos problémák — a *szubjektum*,

az ember helyének, szerepének, önmagával és másokkal szembeni felelősségének, történelmi lehetőségeinek, szabadságának, közösségvesztésének, elidegenedtségének kérdéskomplexuma — a XX. századi filozófiai viták gyújtópontjait jelentették.

Ha a pszichológia hátat fordított mégis az emberélet személyi-társadalmi vonatkozásainak, ha a polgári filozófiák által exponált kérdésektől lehetőségéhez mérten távol is tartotta magát, ezt csak oly módon, csak annak az árán tehetette, hogy tudomásul vette a racionalizmus és irracionálizmus „munkamegosztását”. Ha előzetesen *elfogadta*, tudományosságával pedig *igazolta* az emberélet ún. megtafizikai szféráját; ha az empirikusan regisztrálható „tények” mögött tudomásul vette a „tényeket” elrendező, a jelenségeknek értelmet adó irracionális szférát. Ilyen módon viszont, ha sikerült is pozitív tudománnyá válnia, az a hálátlan szerepkör háruult rá, hogy öngazgolása érdekében kiküszöböljön, kiiktasson a „pozitív tudományból” minden empirikusan nem bizonyítható jelenséget és összefüggést, a racionális gondolkodás számára hozzáférhetetlenné téve így az ember sorsformáló érzéseinek létalapját. Minden ilyen kiküszöbölés természetesen egy másfajta értelmezést tesz szükségessé. Ennélfogva a pszichológia kényszerűen reprodukálja azt, ami a racionalizmus és irracionálizmus csatározásaiban zajlik filozófiai szinten. Persze, tényleges és vélt különbségeik ellenére, ezek a filozófiai doktrínák az alapvető, lényegi kérdésben megegyeznek: mindkettő azt vallja, hogy az emberi élet a maga szubjektív vonatkozásaiban a tudományos megismerés számára hozzáférhetetlen. Így az irracionálizmus, látszólagos szembenállása ellenére, valójában feltételezi és igazolja a racionalizmust.

Mint ahogy ez fordítva is érvényes: a racionalizmus tárgyi világra kacsintó szeme egyúttal kancsal szemhunyas is az emberi élet irracionális értelmezése felett. Nos, ezt az egyezséget szentesíti a pszichológia a maga ideológiai „semlegességével”, szcientikus törekvéseivel.

A GYAKORLATI TÁRSADALOMSZERVEZÉS SZOLGÁLATÁBAN

A pszichológia jelzett sajátosságát azonban korántsem volna szerencsés dolog kizárólag az ész elemző munkájával magyaráznunk. Márcsak azért sem, mert a pszichológia mozgási terét és lehetőségeit a tudomány immanens fejlődésének belső törvényszerűségeinél, szellemtörténeti összefüggéseinél a „külső” tényezők sokkal inkább meghatározzák.

Az emberi élet személyes vonatkozású kérdései ugyanis végső soron nem hibák és tévedések miatt szorultak ki a pszichológiából. A pszichológia ilyen irányú „érdektelensége” messzemenően összefügg azokkal az *egyén és társadalom viszonyában* bekövetkezett változásokkal, melyek folytán az ember egyetlensége és utánozhatatlansága, személyisége és

individualitása elvesztette minden jelentőségét az őt meghatározó társadalmi-gazdasági alakulatok számára.

Az „önálló tudományá válás” egyúttal új társadalmi feladatvállalást is jelentett a pszichológia számára. A korábbi elvont teoretikus gondolkodásnak hátat fordítva a társadalmi praxis szolgálatába áll. A gyakorlati élet, a korszerű társadalomszervezés hívására sorra sarjadnak alkalmazott ágai: a nevelés-, a munka-, a klinikai, a csoport-, a tömeg-, a néplélektan... A pszichológia olyan társadalmi megrendeléseket kap, amelyekkel már büszkén igazolhatja tudományos létjogosultságát. Hiszen az ő hatáskörébe kerül az emberek egyéni és tömegméretű befolyásolásának nem csekély hányada, mi több, az ő hatáskörébe kerül az emberi viselkedés és magatartás „diagnosztizálása”. Mint erre illetékes szakember, a pszichológus a megmondhatója annak, hogy ki tekinthető „normálisnak”, „deviánsnak”, „abberálnak”...

Hogy minek az alapján? Miféle kompetencia jogán? Egy kollektív evidencia-rendszer alapján. Az emberi magatartásokkal kapcsolatos társadalmi elvárások, normatívák alapján, melyet a pszichológia éppen ezen a sajátos módon emel törvényerőre. Úgy, ahogy ezt a pozitív tudományosság előírja és megkívánja tőle. „Tényekre” támaszkodva s közöttük korrelációs összefüggéseket számolva a társadalmilag elvárt és széles körben megfigyelhető emberi magatartási formákat az „emberi természet” „normális” variánsainak nyilvánítja. Az ettől eltérő, vagyis a társadalmi normatívákba nem illő magatartásformákra viszont mint az „emberi természet” káros változataira tekint. Jogköre is megvan erre, hiszen ezáltal igen fontos ideológiai funkciót lát el: szentesíti a fennálló társadalmi viszonyokat. És tulajdonképpen ez az, amit a gyakorlati társadalomszervezés a pszichológiától mint pozitív tudománytól megkíván.

De hát hogyan lehetséges, hogy a pszichológia vállalja az élő, cselekvő, gondolkodó emberekkel való foglalkozást, mi több: vállalja besorolásukat, anélkül, hogy ismerné lelki életük titkát, anélkül, hogy a pszichikum sajátosságaival tisztában volna?

Nos, azért lehetséges ez, mert a pszichológiának tulajdonképpen nincs szüksége e titokra. Számunkra ugyanis a viselkedés, cselekvés, érzelmi és akarati megnyilvánulások „normatívái” adva vannak. Adva vannak azokra a relációkra, amelyekben a pszichológia az emberi életfolyamatokba beavatkozhat. Ezek a helyzetek viszont nem túl nagy számban vannak. A pszichológiai interakciók mindig bizonyos „határszituációkra” korlátozódnak. Addig, amíg az emberi viselkedést szabályozó társadalmi mechanizmusok olajozottan működnek, nincs szükség pszichológiai beavatkozásra. Az az emberekre tartozik, hogy miként boldogulnak sorsukkal, mit éreznek, mit gondolnak — önmagukban. Amint azonban funkciózavar lép fel, vagyis az egyéni életfolyamat válságai, az érzések és gondolatok veszélyeztetik a társadalmi konvenciókat, amitől a

társadalmi „normalitás” állapota felborulhat, az illetékes szakember készséggel siet a szorult helyzetben levő ember segítségére. Tanáccsal, rábeszéléssel, pszichoterápiával, szükség esetén más szakemberek (pszichiáterek) bevonásával, segít a „zavaró” életerzésektől, „nyugtalanító” gondolatoktól megszabadulni, illetve a kifogásolt magatartást megváltoztatni.

Ezeknek a beavatkozásoknak a lényege: az „életkorrekciók” révén helyreállítani az együttélési viszonyokat, a pszichológiai „normák” betartásával kikényszeríteni a társadalmi status quót tiszteletben tartó magatartási, érzelmi-tudati kompromisszumokat.

TUDOMÁNY VAGY MANIPULATÍV TECHNIKA?

De hogy bizonyítsa létjogosultságát, hasznosíthatóságát, a pszichológia más feladatokra is vállalkozott. S a lehetőségek olyan széles körére talált, hogy az egyéni életvitelek korrekciója, a társadalmi adaptációt megkönnyítő terápiás beavatkozás, jelentőségében hamar elhalványult a pszichológia újabb szolgáltatásaihoz viszonyítva.

Az ipar és a háborús szükségletek, a tudományos-műszaki forradalom és a fejlődő haditechnika sosem remélt perspektívát nyitott e tudomány számára. Csak a második világháború idején több mint húszmillió volt azoknak a személyeknek a száma, akik alapos *tesztvizsgálatokon* mentek keresztül, mielőtt a hadsereg, illetve a hadiipar kötelékeibe kerültek volna⁵. Ha korábban az egyéni különbségek és sajátosságok elhanyagolhatóaknak bizonyultak, most az új megbízatásokból fakadóan a kutatók serege fáradozott azon, hogy korszerűsítsék a tesztológiát, tökéletesítsék a faktoranalízist és a statisztikai technikát, annak érdekében, hogy a pszichológusok, immár mint a „lélek mérnökei”, minél több és minél megbízhatóbb információval tudjanak szolgálni a vizsgálatnak alárendelt személyekkel kapcsolatban: azok értelmi képességéről, gyakorlati jártasságáról, készségeiről, beállítottságáról, irányultságáról, társadalmi állásfoglalásáról stb.

Ezekre az adatokra persze a legkevésbé sem azért volt szükség, hogy feltárják és megmagyarázzák általuk egy-egy ember lelki életének sajátosságát, hogy jellemzőnek talált pszichikai tulajdosságait korrelációba hozzák társadalmi életformáikkal. Ellenkezőleg. Ezek a vizsgálatok a pszichológia „tudományosságával” lefedett sajátos manipulációs technika — szelekció — alapjául szolgáltak. És az elméleti összefüggések tisztázása itt sem bizonyult múlhatatlanul fontosnak. Sőt, a kutatások kiindulópontjainak hiányosságainak pl. az „emberi természet” örökletes adottságokkal, pszichofiziológiai és biokémiai folyamatokkal való magyarázata, erre való redukálása, fényesen egybevágott a pszichotechnika

⁵ Jaroszevszkij, M., *A pszichológia története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968, 601–602. old.

gyakorlati-ideologikus funkciójával. Hiszen az „alkalmatlan” személyek „tudományos” alapon történő kiszűrésével a pszichológia látszólag „értékmentesen” járulhatott hozzá adott intézmények, struktúrák védelméhez, optimalizálásához. Ez az optimalizálás közelről sem csak abból áll, hogy fontos társadalmi posztokat politikai, ideológiai ellenőrzés alatt lehet tartani a pszichológiai megfelelés alapján. Ennél lényegesebb és jellemzőbb a munkaintenzitás növelésének, a termelés ésszerűbb megszervezésének irányába mutató kutatás.

A termelés tudományos szervezése, a munkafolyamatok racionális tervezése ugyanis pontos tudományos ismereteket kíván az ember szellemi potenciáljáról, a benne rejlő munkaerő hatékony kihasználásának lehetőségeiről és módjáról. Az, amit Lenin a taylorizmusról írt, szó szerint vonatkoztatható a pszichotechnikára, amennyiben az „egyesíti magában a burzsoá kizsákmányolás körmőnfont kegyetlenségét számos igen gazdag tudományos vívmánnyal a munkában végzett mechanikus mozdulatok elemzése, a felesleges és ügyetlen mozdulatok kiküszöbölése, a leghelyesebb munkamódszerek kidolgozása, a legjobb nyilvántartási és ellenőrzési rendszerek bevezetése stb. terén”⁶.

A pszichotechnika felvirágzásával az „értékmentes” tudomány megmutatta igazi arcát. Hiszen ha a kísérleti és differenciálpszichológiai vizsgálatok fellendültek és jelentős eredményeket értek el, ez annak következménye volt, hogy az ebben érdekelt tőkés cégek pénzelték ezeket a kutatásokat. A gazdaság számára ugyanis hamar nyilvánvalóvá vált, hogy sokkal előnyösebb a kísérleti és differenciálpszichológiai mutatókra támaszkodni, mint a mindennapi tapasztalatokra. S a laboratóriumi kutatásokra kiutalt összegek hűen tükrözték is a pszichológia növekvő presztízsét.

De ez bizonyos az ideológiai „érdekmentességet” hirdető pozitív tudomány számára olyan mérvű „elkötelezettséggel” járt, ami visszavonhatatlanul rányomta bélyegét a pszichológiai kutatások céljaira, szempontjaira, módszereire. Kell-e mondanunk, hogy ilyen feltételek mellett mértűnt abszurdnak, tudománytalannak az emberi élet társadalomontológiai vonatkozású, szubjektív irányultságú kérdéseivel való foglalkozás?

(Folytatjuk)

⁶ *Lenin Művei*. 27. kötet, Szikra, 1952., 254. old.